

OCCUPA, RESISTE Y PRODUCE!

Delavski prevzemi podjetij v Argentini in Sloveniji

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Prispevek obravnava delavske prevzeme podjetij v Argentini in poskuse delavskih prevzemov oziroma ustanavljanja delavskih zadrug v Sloveniji. Predstavljeni so politični in ekonomski vzroki za nastanek zadrug v obeh državah, organizacija ter zakonska in ideološka podlaga zadružništva. Avtorice in avtor primerjajo zasedene in oživljene tovarne v Argentini z zadrugami v Sloveniji in ugotavljajo, zakaj se argentinska in slovenska izkušnja navkljub podobnim gospodarskim, socialnim in finančnim težavam med seboj razlikujeta.

Ključne besede: delavski prevzemi, delavska participacija, zadruga, nova družbena gibanja, gospodarska kriza, zasedene in oživljene tovarne, Argentina, Slovenija

Abstract: The text provides an insight into workers' factory takeovers in Argentina, and workers' attempts at takeovers and the establishment of worker cooperatives in Slovenia. It analyzes political and economic causes for the creation of cooperatives in each country, as well as the organizational structure and the legal and ideological bases of the cooperative system. After comparing recuperated companies in Argentina with cooperatives in Slovenia, the authors try to determine the reasons for the difference of the Argentinian and the Slovene experience in spite of their similar economic, social, and financial problems.

Key Words: workers' factory takeovers, worker participation, cooperatives, new social movements, economic crisis, recovered factories, Argentina, Slovenia

Uvod¹

Obdobja finančnih kriz so kot katalizator družbenih oziroma sistemskih napak, ki se lahko odražajo v povečevanju brezposelnosti, prekarnosti, slabljenju sistemov družbene solidarnosti, prilaščanju skupnega premoženja, širitvi črnega trga, korupciji itd. Nepravilnosti v sistemih so najbolj vidne prav v času kriz in nas spodbujajo k razmišljanju o potrebnih popravkih obstoječega sistema, če že ne k njegovemu spreminjanju. Zadnja globalna finančna in gospodarska kriza je na rob preživetja pahnila ljudi z družbenega dna – povsod po svetu, tudi v Argentini in Sloveniji.

V Argentini je po finančnem zlomu in protestih 19. in 20. decembra 2001 prišlo do številnih delavskih prevzemov podjetij in ustanavljanja delavskih zadrug.² Okrog deset let pozneje je do podobnih, čeprav bolj ali manj neuspešnih poskusov prišlo tudi v Sloveniji. V prispevku ugotavljamo, zakaj in kako se je to zgodilo v Argentini ter zakaj in kako se to je oziroma se ni zgodilo v Sloveniji. Obravnavamo politične in ekonomske vzroke za nastanek zadrug; organizacijo, zakonsko in ideološko podlago zadružništva ter primerjamo konkretne zadruga v Argentini in Sloveniji. V zaključku podajamo nekaj opazanj o podobnostih in razlikah argentinske in

slovenske izkušnje. Namen prispevka je predvsem kritično ovrednotiti sedanjo situacijo in spodbuditi razmišljanje o alternativnih možnostih reševanja (vsaj nekaterih segmentov) gospodarske (in družbene) krize.³

Politični in ekonomski vzroki za nastanek delavskih zadrug v Argentini

V začetku 90. let so neoliberalne reforme (glej Spletni vir 1), ki jih je sprejela argentinska vlada, »navidezno delovale« (Ginieniewicz 2005: 234). Mednarodni denarni sklad (MDS), Svetovna banka, Medameriška razvojna banka in države G7 so hvalile program, ki naj bi bil ekonomski model za države tretjega sveta (Petrus in Veltmeyer 2003: 68). »Leta 1997 pa so varčevalni ukrepi, ki so jih zahtevale mednarodne organizacije, vodili v drastično zmanjšanje socialnih izdatkov«, kar je »povečalo revščino in brezposelnost« (Ginieniewicz 2005: 234). Visoko gospodarsko rast v Argentini so, paradoksalno, spremljali »visoka stopnja brezposelnosti, nizke plače, neenakomerna porazdelitev bogastva in zmanjševanje sredstev za javno izobraževanje« (Ginieniewicz 2005: 234). Kot glavni razlog regresije bi lahko navedli prav neoliberalno strukturo moči in politike, ki je olajšala ropanje gospodarstva, korupcijo in večanje dolga (Petrus in Veltmeyer 2003: 68). Glavne spremembe so bile sprejete v času predsedovanja Carlosa Menema in gospodarskega ministra Dominga

1 Članek je predelana seminarska naloga, ki je nastala pod mentorstvom dr. Uršule Lipovec Čebren pri predmetu Etnologija Amerik na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Vsebina članka temelji na branju literature in analizi množičnih medijev.

2 Delavske zadruga oziroma kooperative so podjetja, v katerih so vsi zaposleni hkrati tudi lastniki in so vodena po demokratičnih načelih.

* Anja Moric, univ. dipl. polit., dr. štud. polit., Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, štud. etn. in kult. antr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta (FF UL); anjamoric@gmail.com. Borut Žerjal, štud. zgod., etn. in kult. antr., FF UL; Kaja Cigut, Urša Koveš, Maša Demšar Fila in Mirjam Zelenc, štud. etn. in kult. antr., FF UL.

3 Zadružništvo je v zadnjih letih vzbudilo zanimanje nekaterih slovenskih etnologov in antropologov, na primer Petra Simoniča (2013), solidarnosti v času družbenih kriz pa je bila posvečena tudi številka revije *Ars & Humanitas* (Simonič 2014).

Cavalla. Menem je državo odprl za tuje kapitalske tokove in trgovino, povečal fleksibilnost trgov delovne sile, privatiziral državna podjetja in sistem socialne varnosti ter vezal peso⁴ na dolar. S tem je želel nadzorovati inflacijo in zagotoviti varnost za tuje investitorje (Harvey 2012: 139).

Posledice sprememb so se pokazale že po nekaj tednih, ko je argentinski bančni sistem izgubil kar 18 % svojih depozitov. Ekonomska rast je začela strmo padati in začel se je ogromen odtok kapitala. Povečali sta se nezaposlenost in revščina, dolg Argentine se je več kot podvojil (Harvey 2012: 139–140). Prišlo je do finančnega zloma in gospodarske krize (Petras in Veltmeyer 2003: 76) ter transferja »virov iz javnega sektorja v majhne zasebne skupine« (Ginieniewicz 2005: 235). Povečanje uvoza zaradi prostega trga in zavračanje nacionalne industrije sta pripeljali do bankrotov; sprememba proizvajalcev v uvoznike in trgovce je bila zadnja možnost delodajalcev (Eduardo Basulado po Petras in Veltmeyer 2003: 78). Vse to je vodilo v finančno krizo leta 2000 in 2001 ter v začasno ustavitev ekonomskih aktivnosti (Spletni vir 1). »Čeprav je bilo skoraj vse državno premoženje privatizirano, si je Argentina nabrala velikanski zunanji dolg, ki ga leta 2002 ni bila več sposobna odplačevati« (Ginieniewicz 2005: 235). Do 6. januarja 2002 je novi predsednik Duhalde ukinil vezavo pesa na dolar, s čimer je razvrednotil peso. Zamrznil je vse račune, na katerih je bilo več kot 3.000 dolarjev (ta ukrep je bil znan kot *corralito*), dolarske depozite obravnaval, kot bi bili peso, in s tem prihranke zbil na tretjino vrednosti. Posledice so bile gromozanske in so spodbudile družbene nemire. Nezaposlenost je še naprej rasla, prihodki so se znižali (Harvey 2012: 140).

MDS je poskušal Argentino izveči iz krize z ukrepi, kot je nižanje državne potrošnje, in z dodatnimi odpustitvami, s čimer je nezaposlenost še povečal. Horst Kohler, predsednik MDS, je krivdo zvalil na Argentino, kot da desetletna vpletenost MDS v argentinsko politiko in gospodarstvo ni igrala nobene vloge. Pokazal se je imperializem držav G7 in MDS. Te odnose bi bilo mogoče primerjati s kolonialnimi (Petras in Veltmeyer 2003: 86–87). Prišlo je do množičnih uporov. Do začetka julija 2002 so bile ulice polne protestnikov, kriminal je bil v porastu, blokirali so avtoceste, obubožani upokojenci in nekdanji srednji razred so se združevali ter zahtevali padec režima in celotnega političnega razreda (Petras in Veltmeyer 2003: 87).

Zaradi popolnega zloma argentinskega neoliberalnega modela se je pojavilo več alternativnih modelov razvoja, kot sta načrta Phoenix in Prometheus (Petras in Veltmeyer 2003: 100). Za novoizvoljenega predsednika Nestorja Kirchnerja je bile maja 2003 prioriteta financiranje treh milijonov javnih delavcev in zmanjšanje brezposelnosti. Združenja brezposelnih delavcev so se zato odločila, da za tri mesece ustavijo militantna soočenja in s tem režimu ponudijo priložnost, da vzpostavi družbene in gospodarske strategije (Petras in Veltmeyer 2003: 107–108).

Zasedene in oživljene tovarne in nova družbena gibanja v Argentini

Opisane neoliberalne gospodarske reforme so tako posegle v argentinsko družbo, da je v njej prišlo do občutnih premikov. Nastala so »nova družbena gibanja« kot reakcija na »zastarele politične strukture« (Ginieniewicz 2005: 236) ter na »obubožanje in družbeno dekadenco« (Ginieniewicz 2005: 239). Najpomembnejša so *piqueteros*, ljudska zborovanja sosesk, in *fabricas recuperadas*, zasedene in oživljene tovarne.⁵ V tem poglavju se bomo osredinili predvsem na zasedene in oživljene tovarne, vendar pa najprej nekaj besed namenimo še drugim gibanjem.

*Piqueteros*⁶ je gibanje brezposelnih, ki protestirajo z blokado pomembnih cest in ovirajo pretok blaga.⁷ Gre za transformacijo tradicije delavskega boja za potrebe nezaposlenih, to je odpuščenih delavcev ali ljudi, ki zaradi gospodarskih razmer ne morejo dobiti službe (Colectivo Situaciones 2002: 96). Pri tem gibanju ne gre le za blokade cest, temveč tudi za odločanje po načelih neposredne demokracije, kar onemogoča (čeprav ne vedno) prevlado neke skupine znotraj tega heterogenega gibanja oziroma »multitude« (Hardt in Negri, po Khorasanee 2005: 78). Gibanje se je začelo leta 1996, čeprav je takšna oblika protesta obstajala že prej. Zahteve *piqueterosov* so bile prenehanje državne represije, podpora brezposelnim, hrana, zdravstvena oskrba in zagotovitev delovnih mest (Spletni vir 2).

V gibanju *piqueteros* so se razvile bolj in manj radikalne skupine. Med radikalnejše spada t. i. *Movimiento de trabajadores desocupados* (MTD) – Gibanje nezaposlenih delavcev, med katerimi je najbolj znan MTD Solano iz revnega predmestja Buenos Airesa. V MTD uresničujejo popolno avtonomijo, neposredno in horizontalno odločanje ter različne projekte, kot so mikropodjetja in delavnice za politično razmišljanje. Njihov slogan je »upor kot ustvarjanje« (Khorasanee 2005: 60–61).

V gibanju *piqueteros* sodelujejo najbolj izključene skupine državljanov (torej predvsem nezaposleni), vendar pa se je s finančnim zlomom leta 2001 upor razširil tudi na srednji sloj. Ukrepi vlade, kot sta zamrznitev bančnih računov in ukinitve vezave pesa na ameriški dolar (kar je sprožilo inflacijo), so namreč prizadeli predvsem ta sloj. Njegovi pripadniki so se uprli s tradicionalno obliko protesta v Latinski Ameriki – *cacerolazom*, tj. z udarjanjem z lonci in ponvami. Protesti so dosegli vrh 19. in 20. decembra 2001, ko so ljudje iz nižjega in srednjega sloja, *piqueteros* in *cacerolazos*, skupaj protestirali in se borili s policijo na trgu Plaza de Mayo pred

5 Besedno zvezo *fabricas recuperadas* (ang. *recovered factories*) smo v slovenščino prevedli kot zasedene in oživljene tovarne.

6 Ime prihaja iz angleškega izraza *picket*, ki označuje stavko, pri kateri se delavcem, ki ne stavkajo, onemogoča vstop v tovarno ali pa stran kam vstop v trgovino.

7 Zanimiv intervju s *piqueterosi* je naredila Maria Sitrin (Spletni vir 3: 472–481).

4 Peso je argentinska valuta.

predsedniško palačo.⁸ Vendar po mnenju nekaterih (Spletni vir 2) srednji sloj ni reagiral le na finančne izgube, ampak tudi na razglasitev izrednega stanja 19. decembra 2001 ter na splošno pavperizacijo tega razreda.

Po umiritvi pouličnih bojov so se po soseskah v Buenos Airesu in drugod pojavila ljudska zborovanja sosesk. Ta zborovanja so vplivala na način bivanja v mestih, saj so zasedla neuporabljena državna (in tudi zasebna) zemljišča. Tudi pri tem gibanju lahko vidimo transformacijo nekdanjega delavskega boja, saj so se ljudje za razliko od sindikalnega delovanja, ki se je večinoma dogajalo med delovnim časom, zbirali med svojim prostim časom (ponoči, ob koncih tedna). Ta zborovanja so v četrthih vzpostavila nove institucije, kot so javne kuhinje, kolektivni nakup živil, glasila, posredovalnice dela in drugo (Colectivo Situaciones 2002: 166).

Tretje pomembno novo družbeno gibanje pa so zasedene in oživljene tovarne (*fabricas recuperadas, empresas recuperadas*). V času finančnega zloma leta 2000 in 2001 so mnoga podjetja šla v stečaj, pogosto zaradi pomanjkanja interesa lastnikov, da bi jih ohranili. Mnogi lastniki so v želji po hitrem dobičku še pred koncem stečajnega postopka hoteli razprodati stroje in premičnine, kar so sodniki v nekaterih primerih tudi dovolili. Poleg tega so lastniki pogosto nehali plačevati zaposlenim ali pa so jim drastično znižali plače. V tekstilni tovarni Brukman so, na primer, delavkam znižali plače s petih na dva dolarja na teden (Spletni vir 4). Zaradi tega so delavci in delavke v takih tovarnah začeli stavkati ali pa so zasedli tovarno, ki je že nehala obratovati, da bi preprečili odnašanje strojev. To pa ni bil njihov edini cilj. Kmalu so v takih obratih sami začeli s proizvodnjo, in sicer pa načelih egalitarnosti in horizontalnosti. V mnogih od teh zasedenih in oživljenih podjetij imajo vsi zaposleni in zaposlene enako plačo. Tako je v pekarni Grissinópolis v Buenos Airesu predsednica plačana enako kot ostale delavke (Spletni vir 5). Odločitve sprejemajo vsi zaposleni in zaposlene skupaj. Kot odraz teh sprememb plačam pravijo »vračila« (Spletni vir 6).

Delavske zadrage ali *coopi*, kot jim tudi pravijo, imajo v Argentini dolgo tradicijo, saj so se pojavljale že v 80. letih 20. stoletja. Do pravega izbruha ustanavljanja zadrug pa je prišlo po protestih decembra 2001. Do leta 2005 se je število zadrug s samo ducata povečalo na več kot 180 zasedenih in oživljenih podjetij z več kot 10.000 zaposlenimi (Spletni vir 4). Leta 2009 je sledil nov val zasedb (Spletni vir 25). Zadrage so oblika podjetij v vseh sektorjih gospodarstva, od pekarn do bolnic.

Ker se država s svojim represivnim aparatom postavlja na stran lastnikov, zaposlenim pa noče priznati legitimnosti zasedbe podjetij in jim dovoliti obnove dejavnosti, imajo zadrage pravne težave. Policija velikokrat skuša izprazniti tovarne, a ji delavci in delavke s podporo ljudi iz okolice tovarn ter zaposlenih iz drugih rešenih podjetij to pogosto preprečijo (Spletni vir 4). Zaposleni v zasedenih in oživljenih podjetjih skušajo legalizacijo zasedbe doseči – in jo pogosto

tudi dosežejo – na sodišču, kot na primer v zadevi Zanón (glej spodaj). Vendar pa ni enotne sodne prakse, sodišča se odločajo od primera do primera drugače, sodni mlini meljejo počasi in pogosto zaposleni dosežejo le začasno legalizacijo (Spletni vir 24). Zato se zasedena podjetja obračajo tudi na lokalna politična predstavništva, na primer mestne svete, ki marsikatero podjetje legalizirajo s sprejetjem posebnega zakona (Spletni vir 4).

Medtem ko se borijo za ureditev pravnega položaja, se zasedena in oživljena podjetja soočajo s pomanjkanjem kapitala za investicije (kar rešujejo tudi tako, da zaposleni in zaposlene ves dobiček in dele svojih plač vlagajo v podjetje, kot na primer v hotelu Bauen), s pritiskom trga in pomanjkanjem infrastrukture (Spletni vir 24). Težave so povezane tudi s tem, da je brez izkoriščanja zaposlenih težje zagotoviti izdelke po enako ugodnih cenah, kot jih ponujajo tekmeči. Odgovor na to je oblikovanje alternativnega trga, kar pa poteka počasi, čeprav je že nekaj primerov zasedenih in oživljenih podjetij, ki trgujejo med sabo. Tako je kavarno v pritličju hotela Bauen s keramiko opremilo zasedeno in oživljeno podjetje Zanón. Kljub vsem težavam in gospodarski krizi, ki je v Argentini znova izbruhnila, je videti, da zasedena in oživljena podjetja uspešno poslujejo (Spletni vir 6). Treba pa je omeniti, da niso v vseh podjetjih tako dosledni pri popolni odpravi hierarhije, ponekod tudi zato, ker se bojijo poslovnega neuspeha.

Zadrage se združujejo v združenja. Največje je Movimiento nacional de empresas recuperadas (MNER), ki vključuje 40 zasedenih in oživljenih podjetij. Zasedenim podjetjem pomaga s pravnimi nasveti in organizira podporo delavcem in delavkam, ki skušajo zasesti tovarno ali pa preprečiti, da bi jih policija izgnala oziroma zaprla. Moto združenja je: »Zasedi, upri se in proizvajaj!« Druga taka organizacija se imenuje Movimiento nacional de fábricas recuperadas (MNFR), ki pa naj bi bila po Trigoni (Spletni vir 8) bolj prokapitalsko usmerjena, saj naj bi prevzela podjetja v težavah, jim pomagala, hkrati pa znova vzpostavila hierarhijo ter zadrage umaknila iz političnega boja.

Dana Ward (Spletni vir 4) je postavila tezo, da do zasedb tovarn in njihove nove organizacije ni prišlo zaradi ideoloških prepričanj,⁹ pač so se delavci in delavke odzvali na konkretne okoliščine, to je na izgubo službe zaradi stečaja in drastično znižanje plač. Njihov boj so navdihnili decembrski protesti, ki jih je upokojeni ameriški profesor sociologije in aktivist James Petras označil za »spontan množični upor z omejeno agendo in široko ljudsko podporo« (Spletni vir 4). Horizontalna etika se je vzpostavila s tem, da so bili zaposleni in zaposlene med zasedbo – in so večinoma še vedno – v enakem položaju.

V argentinski družbi je z novimi družbenimi gibanji prišlo do (začetka) razredne prerazporeditve, o čemer priča priljubljenost koncepta »horizontalnosti« (*horizontalidad*). To je horizontalno sprejemanje odločitev in poudarjanje ena-

8 To ponazarja tudi priljubljeni slogan »*Piquete y cacerola, la lucha es una sola*« / »Piquete in cacerola, boj je en sam«.

9 Po protestih 19. in 20. decembra 2001 so na primer v Buenos Airesu na četrtnih zborovanjih pogosto razpravljali privrženci marksističnih in anarhističnih idej.

kosti. Marina Sitrin (Spletni vir 26) pravi, da horizontalnost ni ideologija, pač pa družbeni odnos (*social relationship*), »ki zahteva rabo neposredne demokracije in pomeni nehierarhičnost in antiavtoritarno ustvarjanje namesto reakcije. Je prelom z vertikalnimi načini organiziranja in povezovanja, vendar prelom, ki je hkrati tudi začetek« (Spletni vir 26).¹⁰

Primer argentinske zadruga: Fabrica Sin Patrones (FaSinPat)

Tovarna keramike Zanón iz patagonskega mesta Neuquén je začela obratovati v zgodnjih 80. letih. Velika je 80.000 kvadratnih metrov in se razteza na devetih hektarjih površine. Leta 2001 so se lastniki odločili, da tovarno zaprejo in delavce odpustijo, ne da bi jim izplačali plače ali odškodnino. Oktobra 2001 so delavci razglasili delavski prevzem tovarne. Pred tovarno so štiri mesece taborili, delili letake, ki so ljudi obveščali o njihovi problematiki, in delno blokirali hitro cesto v Neuquén. V tem času jim je sodišče dosodilo pravico do prodaje preostale zaloge. Marca 2002, ko so zalogo prodali, je skupščina delavcev glasovala o zagonu proizvodnje brez šefov (Spletni vir 7). Danes je tovarna znana kot Fabrica Sin Patrones (dobesedno *Tovarna brez šefov*), krajše FaSinPat. FaSinPat je trenutno največja tovarna brez šefov. Zaposluje 470 delavcev in deluje po načelu enakopravnosti plač in odločanja. Vlada jih je s pomočjo policije večkrat poskušala prisilno izseliti. Ob zadnjem takem poskusu jim je na pomoč priskočilo kar 5.000 članov skupnosti Neuquén in s skupnimi močmi so tovarno uspeli ubraniti. FaSinPat težave povzroča pomanjkanje državnih subvencij za zadruga in upad prodaje, ki se je od leta 2008 zaradi težav gradbene industrije zmanjšala za kar 40 %. Spopadajo se s hitro rastočimi (že tako visokimi) cenami elektrike in plina. Medtem ko so prejšnji lastniki za elektriko in plin plačevali samo 20 %, mora tovarna pod nadzorom delavcev plačevati polno ceno energentov. Predlog za popolno prilastitev tovarne, ki so ga delavci naslovili na vlado, je zbral 17.000 podpisov podpore. Bitka za uradno priznanje zadruga se bje na zveznem sodišču (Spletni vir 8).

Tovarna je, v nasprotju s prejšnjim lastnikom, prodajo usmerila predvsem na lokalne trge in nacionalni trg. Del zaslužka nameni ustvarjanju novih služb in posodabljanju strojne opreme. Po delavskem prevzemu nadzora v tovarni ni več vodstva ali strokovnjakov. Delavci so se morali naučiti prodaje, računovodstva, dela v laboratoriju in načrtovanja proizvodnje. Organizirajo tedenska srečanja, kjer se pogovorijo o svojem delu, napredku in ovirah (Spletni vir 8). Skupaj odločajo, kako porabiti ali kam vložiti dohodke, in glasujejo o zaposlovanju novih delavcev – za zaposlitev posameznika se odločajo glede na njegove družinske potrebe, politično predanost uporabi in strokovne izkušnje. Nekateri delavci so zadolženi za politične aktivnosti in za stike z javnostjo (Spletni vir 9).

Fabrica Sin Patrones si je ustvarila podporno mrežo, v kateri se izmenjuje izkušnje in ideje ter spodbuja druge podobne organizacije. Tovarna sodeluje pri razvoju lokalne skupnosti; lokalnim zdravstvenim domovom in bolnišnicam daruje keramiko, pomaga pri gradnji domov za družine delavcev, prireja študentske in šolske ekskurzije, tiska keramične abecede za šole in v svojih prostorih organizira kulturne dogodke. V osiromašeni soseski Nueva España so v treh mesecih zgradili lokalno zdravstveno kliniko, ki je vlada ni »mogla« zgraditi 20 let (Spletni vir 10). Eden od temeljev njihove uspešnosti je prav trud za skupnost oziroma vlaganje vanjo. Pomembna je tudi njihova predanost boju. Bojujejo se z megafonom in besedami. Svojo zgodbo razlagajo neznancem na avtobusih, sosedom v trgovini, tujcem ob cestnih zaporah. Posneli so celo televizijsko reklamo, ki je gledalce vabila, naj sodelujejo pri uporabi. Njihov največji dosežek je razširitev in približanje boja širšim množicam in vzbuditev njihovega občutka solidarnosti. Iz konflikta so uspeli narediti kolektivno zadevo in ne zgolj stvar posameznikov.

Poglavje zaokrožujemo z besedami Carlosa G., zaposlenega v FaSinPatu, ki opisuje, kaj so on in njegova skupnost pridobili z odporom:

Boj mi je dal veliko več poguma, več vrednot, kot lahko naštejemo. Naučil sem se, kaj je solidarnost, kaj je človeško dostojanstvo, vse do hrabrosti, do kod lahko greš, in da moraš čutiti za druge, sodelovati, čutiti, misliti v kolektivni obliki, kot del skupnosti. (Sitrin 2003: 27)

Od jugoslovanskega samoupravljanja do slovenske tranzicije

Obdobje jugoslovanskega samoupravljanja¹¹ se je končalo s podivjano inflacijo. Konec 70. let 20. stoletja je Jugoslavija zaradi velike zadolženosti, zastarele tehnologije, razlik v razvoju in primanjkljaja v trgovinski in plačilni bilanci zašla v hudo krizo (Lorenčič 2012: 44). Vlada Anteja Markovića je leta 1989 težave poskušala rešiti s konceptom »moderne socializma«. S podporo MDS je pripravila gospodarske sanacije, s katerimi je predvidevala liberalizacijo gospodarstva, stabilizacijo dinarja in privatizacijo, pa tudi večjo vlogo centralnih oblasti pri vodenju davčne politike in zveznih razvojnih skladov (Pirjevec 1995: 400). Čeprav je Markoviću do maja 1990 uspelo zmanjšati inflacijo, pa mu ni uspelo zaustaviti padca proizvodnje in izvoza ter obnoviti skupnega jugoslovanskega trga (Lorenčič 2012: 55). Program je propadel, a kljub temu se je leta 1990 v Jugoslavijo »po 45 letih spet vrnil kapitalizem« (Prinčič 2008b: 97).

Avgusta je zvezna skupščina sprejela več predpisov, s katerimi je pravica do upravljanja v podjetjih izvirala le iz lastninske pravice. Delavski sveti so bili ukinjeni, njihovo vlogo so prevzeli upravni odbori, direktorji in skupščina delničarjev. (Prinčič 2008b: 97)

¹¹ Več o politični in gospodarski situaciji v Jugoslaviji in o doktrini samoupravljanja glej Prinčič (2008a) in Repe (2003), za genealogijo samoupravljanja pa glej Toplak (2014).

¹⁰ Več o horizontalnosti glej v Sitrin (2006).

Markovičeve reforme so bile uvod v proces tranzicije,¹² s katerim naj bi po osamosvojitvi leta 1991 Slovenija prešla v liberalno-demokratski sistem s tržnim gospodarstvom. Med gospodarsko tranzicijo je Slovenija vstopila v mednarodne integracije, dosegla makroekonomsko stabilizacijo ter izvedla privatizacijo in prestrukturiranje gospodarstva (Spletni vir 11). Zgledovala se je po modelu zahodnega kapitalizma, pri čemer je ubrala t. i. gradualistični pristop (Spletni vir 11) in se hkrati borila z ostanki socialistične tradicije (Godina 2010: 49). Da pa prestrukturiranje slovenskega gospodarstva ni bila tako premišljena odločitev, je leta 2009 pokazala recesija, ki je posledica gospodarske in finančne krize. Andrew Graan (Spletni vir 27) meni, da je diskurz postsocialistične tranzicije treba znova premisliti, saj gre predvsem za to, da bi liberalno-demokratska sedanost t. i. Zahoda postala prihodnost postsocialističnih vzhodnih držav. Vzhodna Evropa naj bi s politično in gospodarsko reformo ujela Zahodno. Podobno piše tudi Godina, ki pravi, da je »zahodnofilija« postala »metodološki in socialni napotek, ki naj bi propadajoče socialistične družbe pripeljal na 'raven zgodovine' oziroma iz napačnega razvojnega ovinka na pravo pot« (2010: 47). Vendar pa se je pokazalo, kot pravi Graan (Spletni vir 27), da je »Vzhodna Evropa v tranziciji – s številnimi zlorabami delavstva, kapitalističnimi privilegiji in pojemajočo socialno blaginjo – naznanila prihodnost neoliberalne reforme v Zahodni Evropi in v ZDA.« Smiselno se je torej vprašati, ali je neoliberalizem res edini primerni oziroma »najboljši« sistem – tako za postsocialistične kot tudi za t. i. »zahodne države« – ali pa bi se bilo dobro držati tudi kake druge prakse.

Bolj ko ne osrednjo vlogo v slovenski tranziciji je imela privatizacija gospodarstva, ki je leta 1992 prinesla statusno preoblikovanje podjetij, dokapitalizacijo ali reorganizacijo. Večina podjetij, ki so bila pred letom 1990 v družbeni lasti, je med privatizacijo dobila zasebne lastnike (Lorenčič 2009: 10–11). Ker v tem času država še ni imela dokončno vzpostavljenega instituta nadzora nad statusnimi in premoženjsko-kapitalskimi spremembami podjetij, ki so razpolagala z družbenim kapitalom, je bilo veliko možnosti za zlorabo. Na začetku tranzicije so bili gospodarski temelji v Sloveniji slabi, čemur so botrovali neizkušena vlada, gospodarstvo, ki je politiki služilo za povečanje vpliva, banke, ki so izstavljale visoke kredite brez ustreznih zavarovanj, nepopolna zakonodaja ter moralna sprevrženost elit in vplivnih posameznikov (Spletni vir 11). Menedžerji so v ohlapnih zakonih našli luknje, da so lahko zadovoljili svoj pohlep. Ker *Zakon o prevzemih* iz leta 1997 ni izrecno prepovedal prevzema podjetja z zastavitvijo premoženja ciljnega podjetja, je menedžersko prevzemanje legalno naraščalo.¹³ Velik del odgovornosti za menedžerske prevzeme torej nosita pravni sistem in politika (Spletni vir 11).

12 Tranzicija je dejanje, proces ali stopnja v spreminjanju enega stanja, oblike dejavnosti v drugo stanje; prehodno stanje; obdobje prehoda iz socialističnega v liberalno-demokratski sistem (VST 2006: 1179; Spletni vir 11).

13 Naraščalo je po letu 2004 in leta 2007 doseglo vrhunec – izdanih je bilo 35 dovoljenj za prevzem (Spletni vir 11).

Delavska participacija in zadružništvo v Sloveniji

Do strukturnih premikov v slovenskem gospodarstvu je prišlo že konec 80. let z zakonodajo, sprejeto na zvezni ravni. *Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o podjetjih* iz leta 1990 je med drugim odpravil ločitev med pravico do lastnine in pravico do upravljanja lastnine. Po novem je pravica do upravljanja izvirala zgolj iz lastninske pravice. Omenjena zakonodaja je omogočila ustanavljanje zasebnih podjetij in privatizacijo obstoječih podjetij ter povzročila nastajanje malih in drobljenje velikih podjetij (Lorenčič 2009: 10–11). *Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij*, sprejet leta 1992, je določal, kolikšen delež družbenega premoženja oziroma kapitala morajo podjetja prenesti na določen sklad, državljanom pa je po starostnem ključu dodelil poimenske in neprenosljive lastninske certifikate, ki so jih lahko zamenjali za delnice lastninjenih podjetij (Lorenčič 2009: 10–11).¹⁴

Značilnost privatizacijske metode oziroma privatizacijskega procesa v Sloveniji je bila visoka vključenost zaposlenih (tudi menedžerjev) v lastniško spreminjanje. Lastništvo se je sicer v procesu vse bolj koncentriralo. Aleksandra Kanjuo Mrčela, ki med drugim raziskuje lastniške in poprivatizacijske spremembe v slovenskih podjetjih, navaja, da sta se v večini slovenskih privatiziranih podjetij »uporabljali dve metodi privatizacije: interna razdelitev delnic (v 1.324 podjetjih ali v 96 % primerih) in notranji odkup (v 1.253 podjetjih ali v 91,39 % primerih)« (Spletni vir 12). Obseg lastništva zaposlenih v Sloveniji je težko oceniti, ker podatkov o tem sistematično ne zbirajo niti podjetja niti institucije. Analiza manjših vzorcev podjetij, ki jo je izvedla Kanjuo Mrčela, pa kaže, da se delniško lastništvo v Sloveniji koncentrira. V procesu privatizacije »se je udeležba notranjih lastnikov (delavcev brez menedžmenta) in državnih skladov zmanjševala, povečevala pa se je udeležba investicijskih družb in menedžerjev« (Spletni vir 12).

Delavsko participacijo se v Sloveniji povezuje predvsem z različnimi oblikami sodelovanja delavcev pri upravljanju. To temelji na *Zakonu o sodelovanju delavcev pri upravljanju*, sprejetem leta 1993, a šele leta 2007 izdanem kot uradno prečiščeno besedilo. Šele s sprejetjem *Zakona o udeležbi delavcev pri dobičku* (ZUDDob) leta 2008 se je dojemanje delavske participacije razširilo tudi na finančno participacijo. Ta vključuje udeležbo zaposlenih pri dobičku in lastništvo zaposlenih. Od uveljavitve ZUDDob je udeležba zaposlenih pri dobičku pod določenimi pogoji podvržena davčnim olajšavam (Lorenčič 2012: 277). Več participacije zaposlenih je v Sloveniji v zasebnih kot pa v (nekdanjih) družbenih podjetjih. V redkih podjetjih imajo zaposleni nekajodstotne lastninske deleže (v obliki delnic) in so s prejemanjem dividend soudeleženi pri dobičku (Spletni vir 13). Edino podjetje, katerega lastništvo je popolnoma v rokah zaposlenih, je podjetje Domel iz Železnikov. Zgodovinar Aleksander Lorenčič pravi, da gre pri Domelu

za zanimivo zgodbo, ki, kar zadeva rezultat lastninjenja, izstopa v slovenskem prostoru, čeprav je rezultat lastninjenja ozi-

14 Več o modelu privatizacije glej v Lorenčič (2009).

roma privatizacije pravzaprav takšen, kot ga je slovenska privatizacijska metoda omogočala. Slednja je namreč omogočala visoko vključenost zaposlenih v proces lastninjenja, a se je tekom let lastniška struktura spreminjala – posebej v prid menedžerjev in investicijskih družb, zaposleni (brez menedžmenta) pa so izgubljali v tej strukturi. V tem pogledu je vsekakor podjetje Domel velika izjema in danes, glede na rezultate, ki jih podjetje dosega, se je več kot očitno odločilo za pravo pot. Pri tem so ključno vlogo imeli ravno delavci. Po izstopu iz Iskre in preimenovanju v Domel se je podjetje v celoti usmerilo v izvoz, leta 1996 se je zaključil proces lastninjenja in podjetje je bilo takoj zatem cilj prevzema ameriške multinacionalke, ki pa ni bil izveden predvsem po zaslugi zaposlenih. Ti so se namreč temu uprli, organizirali in ustanovili združenje delničarjev – kasneje družbo pooblaščenko Domel Holding, ki je zbrala toliko kapitala, da je predstavljal večinski delež. Še danes je, kot je znano, lastništvo družbe Domela Holding v rokah nekaj več kot 1.200 delničarjev, pretežno so to zaposleni, bivši zaposleni in upokojenci. (Lorenčič 2014)

V zadnjem času se tudi v Sloveniji pojavljajo predlogi za ustanavljanje zadrug, s katerimi bi zaposleni v propadlih podjetjih ta odkupili, a to se (še) ni uresničilo. Zgodovina zadružništva v Sloveniji je sicer bogata, saj Zadružna zveza Slovenije obstaja že več kot 140 let. Po drugi svetovni vojni so se pri nas ohranile nekatere oblike zadružnih modelov, kot so kmetijsko-gozdarske zadrugе. Do osamosvojitve so delovale tudi stanovanjske in obrtne zadrugе, a se po letu 1991 niso ohranile. Poskusi spodbujanja razvoja delavskih in socialnih zadrug pa so po osamosvojitvi

zaradi nedelujočega podpornega okolja propadli. Vzroki za pomanjkanje ustreznih podpornih politik so zagotovo tudi v tem, da se zadrugе nemalokrat še vedno po krivici in v veliki meri predstavljajo kot institucije nekdanjega socialističnega sistema. V Sloveniji je bil v začetku 90. let sprejet zakon o zadrugah, na ravni Evropske unije pa je sprejeta direktiva o evropskih zadrugah, ki je v Sloveniji že vključena v zadnji noveli Zakona o zadrugah. Navkljub zakonskim osnovam se v primerjavi z zadrugami po svetu v Sloveniji, z izjemo kmetijsko-gozdarskih zadrug, ostale oblike in tipi zadružništva niso zadovoljivo razvili. (Spletni vir 14)

Zadrugе v Sloveniji: Novi Novoles, Novi Armal in Večer

V nadaljevanju bomo predstavili nekaj poskusov ustanovitve zadrug v Sloveniji. To so Novi Novoles, Novi Armal in Večer.¹⁵

15 Pričujoči prispevek je bil že tik pred objavo, ko smo izvedeli za podjetje M Tom d. o. o., ki v tukajšnjo analizo ni vključeno. Na tem mestu zgolj na kratko navajamo nekaj dejstev, ki naj služijo kot spodbuda nadaljnjim raziskavam. Podjetje M Tom je naslednik propadlega podjetja Tom, ki je bilo od decembra 2010 v stečaju. Nekaj nekdanjih delavcev Toma je, da bi lahko nadaljevali proizvodnjo in obdržali delovna mesta, ustanovilo podjetje M Tom in se s stečajno upraviteljico propadlega Toma dogovorilo o najemu proizvodnih prostorov (Spletni vir 28). Februarja 2015 so od Družbe za upravljanje terjatev bank po večmesečnih pogajanjih uspeli odkupiti proizvodni objekt nekdanje tovarne (Spletni vir 29). Podjetje M Tom je edino slovensko »oživljeno« podjetje, ki tako kot argentinske zasedene in oživljene tovarne deluje po načelu solidarnosti in horizontalnosti. V M Tomu namreč vsi delajo vse, za kar prejemajo enako plačilo (tudi direktor), vsi pa si delijo tudi stroške odkupa prostorov tovarne.

Novoles v Straži pri Novem mestu je bil nekdanj »ena najpomembnejših lesnopredelovalnih tovarn na območju nekdanje Jugoslavije« (Spletni vir 15). Zaposloval je več kot 3.000 delavcev. Od leta 2011 pa je tovarna v stečaju. Delavci, ki so ostali brez službe, so izdelali program za vzpostavitev lesno-razvojnega centra in ustanovili zadrugo Novi Novoles. Vezan les naj bi prodajali na trge EU, predvsem v Nemčijo (Spletni vir 15). Načrta pa niso mogli uresničiti brez pomoči države. Zadrugе namreč za »zagon potrebujejo kredit, ki ga banke ne dajo brez državnega porošstva« (Spletni vir 16). Delavci so bili za 740.000 evrov zagonskih sredstev dogovorjeni z Delavsko hranilnico, potrebovali so le še državno porošstvo (Spletni vir 17). Ker novonastala zadruga »ni plačala varščine za nakup zemljišč in proizvodnih zmogljivosti, kar je bil pogoj«, je bila iz prodajnega postopka izključena, čeprav »je za nakup propadlega Novolesa ponujala bistveno višjo kupnino od drugih dveh ponudnikov v višini 2,4 milijona evrov« (Spletni vir 18). Opremo podjetja Novoles in njene nepremičnine je leta 2014 na dražbi kupila delniška družba Metalka Commerce iz Ljubljane.

Tovarna Armal, hčerinska družba slovenske poslovne skupine Mariborske livarne Maribor (MLM), je izdelovala kuhinjske in kopalniške armature. Lastnik MLM naj bi zavlačeval s prodajo podjetij Armal in Sanitec, zato se je potencialni kupec umaknil. Direktor MLM se je odločil za prisilno poravnavo, ker pa se stanje ni izboljšalo, sta šli družbi v okviru načrtne prisilne poravnave MLM v stečaj. Nekdanji zaposleni so se odločili, da bodo ustanovili delavsko zadrugo in znova zagnali proizvodnjo propadlega Armala. Podprla jih je tudi Mestna občina Maribor, ki se je v projekt vključila kot vlagateljica; v njem naj bi sodelovala pet let. Lastnice MLM v stečaju (Nova Kreditna banka Maribor, Abanka in Probanka) so načrt podprle. Novo podjetje naj bi delovalo po načelih socialnega podjetništva, tj. v obliki delavske zadrugе v popolni delavski lasti. V novi zadrugi naj bi odločali po demokratičnih načelih. Če bi zadrugi do konca dogovorjenega roka uspelo zbrati milijon evrov, bi prav toliko za zagon proizvodnje prispevala tudi mariborska občina. Ostanek potrebnih sredstev je zadruga nameravala pridobiti od Delavske hranilnice, nekdanjih Armalovih kupcev družbe in, za zaposlitev novih delavcev, od zavoda za zaposlovanje (Spletni vir 19). Vendar pa so novembra 2013 mediji poročali, da so bili pogovori na Ministrstvu za gospodarski razvoj in tehnologijo neuspešni, zaradi česar je bil izgubljen tudi milijon evrov posojila, ki jim ga je obljubila Mestna občina Maribor. Z ministrstva so sporočili, »da je vsak soustanovitelj zadrugе pravzaprav podjetnik, za katerega velja, da mora za delovanje podjetja vanj vložiti svoj osebni kapital in s tem prevzeti tudi osebno odgovornost za uspeh ali neuspeh podjetja« (Spletni vir 20).

Novinarji časnika *Večer* so za odkup svoje časopisne hiše prav tako ustanovili zadrugo. »Z denarjem, ki bi ga zaposleni vplačali v zadrugo, bi zbrali polovico denarja za nakup delnic Večera, drugo polovico denarja pa naj bi jim zagotovila ena od slovenskih bank« (Spletni vir 21). Vendar pa je bila tudi ta zadruga neuspešna. Razlogi za to so bili spoznanje

	Slovenija	Argentina
	Novi Armal, Novi Novoles	Fabrica Sin Patronas
Za zagon se opirajo na:	bančne kredite; vlagatelje	nase; prodajo preostalih zalog
Sodelovanje z državo:	se ne upirajo državnemu sistemu; država s kapitalom sodeluje pri ustanovitvi zadrug	se uprejo državi; ne igrajo po pravilih državnega sistema
Prodaja:	želi prodajati na evropski trg, predvsem nemški	prodajajo na lokalne trge in državni trg, redko izven državnih meja
Način vodenja in odločanja:	vertikalnost; neenakost (?)	horizontalnost; enakost
Prepoznavni vodje zadrug:	imena ustanoviteljev se pogosto pojavljajo v medijih	težko najdemo ime posameznikov, ki naj bi bili odgovorni za uspeh zadruga
Sodelovanje z okolico:	sodelovanja z okolico ni	sodelujejo z okolico; vlagajo v lokalno skupnost
Način boja:	zelo birokratski; osredinja se na problem denarja in posojil; je izključno boj delavcev	v besedi je moč: orožje so letaki, televizijske reklame, megafon, seznanjanje ljudi z delavskim bojem; je boj zaposlenih in nezaposlenih

zaposlenih, da bodo težko prišli do denarja za vplačilo svojega deleža v zadrugo, negativno poslovanje Večera in dvom v uspeh projekta.

Primerjava slovenskih in argentinskih zadrug

Zgoraj podajamo tabelarno primerjavo dveh poskusov organiziranja slovenskih zadrug: Novega Armala in Novega Novolesa ter argentinske zadruga FaSinPat.

Prvo, kar opazimo pri slovenskih zadrugah, je njihovo sodelovanje z državo (če ne celo odvisnost od države). Samoupravljanje v Argentini je konstituirajoča praksa, torej so pravne norme povzete po družbenih praksah. Zasedbi in boju za tovarno sledi pravna norma. V Sloveniji ni radikalnih praks od spodaj navzgor, ki bi pogojevale pravno ureditev delavskih prevzemov. Država največkrat celo sodeluje s poroštvom oziroma je potencialni partner pri ustanavljanju zadrug. Argentinske zadruga uporabljajo drugačne metode: podjetje zaženejo z denarjem zaposlenih ali s prodajo izdelkov, ki so bili še na zalogi. Tako se dejansko ne zadolžijo in dodatno obremenijo svojega podjetja.

Način boja v Sloveniji je zelo birokratski in osredinjen na zbiranje finančnih sredstev za odkup tovarne. Je zgolj boj delavcev, ki so s propadom tovarne izgubili delovna mesta. V Argentini je upor širši, saj v njem nemalokrat sodeluje širša skupnost, je boj vseh in ne zgolj (neposredno prizadetih) posameznikov. Ureditev argentinskih zadrug poudarja dobrobit zaposlenih in zadovoljevanje gospodarskih, družbenih in kulturnih potreb celotne skupnosti, v kateri zadruga deluje. Argentinske zadruga za razliko od slovenskih ogromno vlagajo v okolje, v izboljšavo razmer skupnosti, sodelujejo z okolico. Trudijo se osveščati ljudi, da to ni boj samo določenega podjetja, ampak boj vseh ljudi, ki se trudijo za boljši jutri in za dobrobit prihodnje generacije. Argentinske zadruga so prostor gradnje skupnosti, prijateljstva in tovarištva, tako znotraj podjetja kot izven njega. Načelo enakosti oziroma horizontalnosti morda odraža tudi dejstvo, da pri argentinskih zadrugah težko najdemo ime osebe, ki bi jo

izpostavljali kot odgovorno za uspeh zadruga. V Sloveniji se, nasprotno, imena »prepoznavnih vodij zadrug« pogosto pojavljajo v medijih.

Delovanje zadrug je močno odvisno od odnosa z državo. Ker Argentina večinoma noče ne sodelovati in ne trgovati z zadrugami, prihaja do njihove osamitve in tudi njihov obstoj v tržnem gospodarstvu je ogrožen. Zato se argentinske zadruga osredinjajo na prodajo na lokalne solidarnostne trge. Slovenske zadruga pa ciljajo predvsem na izvoz izdelkov na tuje trge, kar je verjetno (nujna) posledica majhnosti lokalnega trga. Kljub temu bi sodelovanje z okolico lahko okrepilo občutek solidarnosti v (lokalni) skupnosti.

Ustanavljanje zadrug v Sloveniji je še v fazi eksperimentiranja, saj še nobenemu propadlemu podjetju – razen M Tomu – ni uspelo ustanoviti zadruga, ki bi prinesla rezultate (glej Spletni vir 22). Z ovirami se srečujejo tudi tisti, ki zadruga ustanavljajo na novo. Pravna oblika zadrug (zadruga z omejeno odgovornostjo – z. o. o. in zadruga brez odgovornosti – z. b. o.) je občasno izpuščena iz državnih razpisov (glej Spletni vir 16; Spletni vir 22), kar je navadno posledica njihove neprepoznavnosti in negativnega odnosa do združništva v našem prostoru, saj se nanj gleda kot na stvar socializma. Iz tega razloga verjetno lahko pride tudi do težav z dokumentacijo pri registraciji same zadruga.

Sklep

Prispevek zaključujemo z navedbo nekaterih možnih vzrokov za neuspeh delavskih prevzemov v Sloveniji, ki naj spodbudijo nadaljnji razmislek in prihodnje raziskovanje obravnavane problematike.

Radikalna neoliberalna politika, ki je izkoriščala državo in njene prebivalce, je Argentino pripeljala do finančnega zloma. Ljudje so odšli na ulice in se uprli. Uporu na ulicah je sledil radikalnejši upor v tovarnah. Tudi v Sloveniji smo podvrženi neoliberalnim politikam, a so gospodarske in socialne razmere, ki jih lahko merimo z deležem nezaposlenih ali ljudi, ki živijo pod pragom revščine, (še) neprimer-

ljive z argentinskimi. Verjetno je to eden od razlogov skoraj zanemarljivega števila delavskih prevzemov v Sloveniji, do katerih pride zgolj po pravni poti. Morda so razmere v Sloveniji še toliko znosne, da ljudje ne ukrepajo radikalno, ampak ostajajo znotraj zakona.

Vzrok je najbrž tudi v tem, da zadruga v Sloveniji še vedno vidimo kot institucije oziroma ostanke nekdanjega socialističnega sistema (Spletni vir 14; Spletni vir 22), saj so »bile v času socializma razumljene kot jugoslovanski ekvivalent kolhozov« (Spletni vir 23). Za nepriljubljenost zadrug je lahko kriv tudi sam jugoslovanski samoupravni socializem, ki so ga ljudem, v nasprotju s sodobnim argentinskim samoupravljanjem, vsilili od zgoraj. Možno je, da prav zaradi nekdanjega vsiljenega samoupravnega sistema slovenska družba bolj pozitivno vrednoti participacijo delavcev pri dobičku podjetja ali delavsko delniško lastništvo (na primer podjetje Domel) kot pa zadružništvo. Vprašanje pa je tudi, kakšna je bila v resnici moč nekdanjih samoupravnih delavskih svetov. Howard Wachtel (v Vodopivec 2014: 138) je namreč v raziskavi leta 1973 ugotovil, »da večina industrijskih delavcev ni čutila močnega vpliva delavskega sveta in s tem delavcev v podjetju.« Kar 42 % intervjuvanih delavcev iz 14 ljubljanskih podjetij je menilo, da se »samoupravni organi niso dovolj posvetovali z delavci« (Vodopivec 2014: 138).

Naslednji razlog neuspeha delavskih prevzemov v Sloveniji je zakonski. Pri stečaju podjetij imajo stečajni upravitelji (pre) veliko moč in lahko celo ovirajo iniciative delavcev in delavk. Zadnji razlog pa je sistemski. Lastniki podjetij in ne nazadnje tudi globalni politični akterji, ki stremijo k čim večjemu in hitrejšemu dobičku, se zavedajo nevarnosti delavskih prevzemov. Ravno argentinska zasedena in oživljena podjetja dokazujejo, da so podjetja brez šefov in brez višje plačanega administrativnega sloja ne samo možna, ampak tudi odlično delujejo. Zato si kapitalisti, lastniki proizvodnih sredstev in (globalni) promotorji neoliberalizma seveda prizadevajo, da bi čim bolj onemogočili delavske prevzeme oziroma kakršno koli alternativo družbe, ki ne vključuje njih.

Zasedi, upri se in proizvajaj!

Literatura

COLECTIVO SITUACIONES: *19&20: Notes for a new social protagonism*. New York, Port Watson in Wivenhoe: Minor Compositions, 2002.

GINIENIEWICZ, Jorge: Nova družbena gibanja in stare strukture: Post-neo-liberalni težnje v Argentini. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 33 (222), 2005, 234–245.

GODINA, Vesna: O indigenizaciji modernizacije in modernosti. *Traditiones* 39 (2), 2010, 47–64.

HARVEY, David: *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2012.

KHORASANEE, Dina: Upor kot ustvarjanje: Nova družbenost v Argentini. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 33 (222), 2005, 55–89.

LORENČIČ, Aleksander: Lastniška struktura v podjetjih in participacija delavcev v njej po osamosvojitvi Slovenije. *Svobodna misel* 2009 (1), 2009, 10–12.

LORENČIČ, Aleksander: *Prelom s starim in začetek novega: Tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.

PETRAS, James in Henry Veltmeyer: *System in crisis: The dynamics of free market capitalism*. Kanada: Fernwood Publishing, 2003.

PIRJEVEC, Jože: *Jugoslavija: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa, 1995.

PRINČIČ, Jože: Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva. V: Jurij Fikfak in Jože Prinčič (ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008a, 21–46.

PRINČIČ, Jože: Direktorska funkcija v jugoslovanskem socialističnem gospodarskem sistemu: Menedžer z omejenimi pristojnostmi. V: Jurij Fikfak in Jože Prinčič (ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008b, 57–101.

REPE, Božo: *Rdeča Slovenija: Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana: Založba Sophia, 2003.

SIMONIČ, Peter: Sladkorne zadruga v Maharaštri: Gospodarski, socialni in okoljski vidiki kmetijstva. *Glasnik SED* 53 (1–2), 2013, 32–40.

SIMONIČ, Peter (ur.): *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8 (1), 2014.

SITRIN, Maria: *Horizontalidad en/in Argentina*. 2003.

SITRIN, Maria: *Horizontalism: Voices of popular power in Argentina*. Oakland in Edinburgh: AK Press, 2006.

TOPLAK, Cirila: »Za nov družbeni red«: Genealogija samoupravljanja. V: Peter Simonič (ur.), *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8 (1), 2014, 118–135.

VODOPIVEC, Nina: Družbene solidarnosti v času socialističnih tovarn in individualizacije družbe. V: Peter Simonič (ur.), *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8 (1), 2014, 136–150.

Osebna korespondenca

LORENČIČ, Aleksander: E-korespondenca z Anjo Moric, 2014.

Spletni viri

Spletni vir 1: TAYLOR, B. John: The Argentine economic situation, 2002; http://web.stanford.edu/~johntayl/PoliciesInternationalFinance/documents/financial_contagion.htm, 5. 1. 2014.

Spletni vir 2: Aufheben: Picket and pot banger together – class re-composition in Argentina?, 2003; http://libcom.org/library/argentina-aufheben-11#footnote25_q931161, 10. 2. 2015.

Spletni vir 3: SITRIN, Maria: The power of the piqueteros: An interview with members of Argentina's movement of unemployed wor-

kers; <http://artactivism.gn.apc.org/allpdfs/472-The%20Power%20of%20the.pdf>, 10. 2. 2015.

Spletni vir 4: WARD, Dana: Occupy, resist and produce: Take control in Argentina. *Divergence, revue libertaire internationale en ligne*, 25. 10. 2006; http://divergences.be/article.php3?id_article=212&lang=fr, 9. 1. 2014.

Spletni vir 5: VALENTE, Marcela: Labour-Argentina: Working without bosses. *Inter Press Service*, 14. 9. 2005; www.ipsnews.net/2005/09/labour-argentina-working-without-bosses/, 9. 1. 2014.

Spletni vir 6: LECCESE, Nora: A decade after the take: Inside Argentina's worker owned factories. *Shareable*, 25. 9. 2013; <http://www.shareable.net/blog/a-decade-after-the-take-inside-argentinas-worker-owned-factories>, 10. 1. 2014.

Spletni vir 7: TRIGONA, Marie: Argentine factory wins legal battle: FASINPAT Zanón belongs to the people. *Upside Down World*, 14. 8. 2009; <http://upsidedownworld.org/main/content/view/2052/1/>, 9. 1. 2014.

Spletni vir 8: TRIGONA, Marie: Zanón: Worker managed production, community and dignity. *Toward Freedom*, 13. 7. 2006; <http://www.towardfreedom.com/35-archives/labor/811-zanon-worker-managed-production-community-and-dignity>, 10. 2. 2015.

Spletni vir 9: Zanón – A factory in the hand of the workers, Argentina. *Wildcat*, 2006; <http://www.wildcat-www.de/wildcat/68/zanon-english.pdf>, 10. 2. 2015.

Spletni vir 10: FaSinPat. *Wikipedia*, 4. 11. 2014; <http://en.wikipedia.org/wiki/FaSinPat>, 10. 2. 2015.

Spletni vir 11: LORENČIČ, Aleksander: Gospodarska tranzicija v Sloveniji (1990–2004): Prehod gospodarstva iz socializma v kapitalizem: 20 let kapitalizma v Sloveniji: Oris najpomembnejšega dogajanja. *Sistory: Zgodovina Slovenije*, 2014; <http://www.sistory.si/hta/tranzicija/index-vpni.php?d=20-let-kapitalizma-v-Sloveniji,-oris-najpomembnejsega-dogajanja.html>, 10. 1. 2014.

Spletni vir 12: KANJUO MRČELA, Aleksandra: Lastništvo zaposlenih v Sloveniji na prelomu tisočletja, 2002; <http://www.delavska-participacija.com/strokovni-clanki/?Sklop=%25&besede=kanjuo+mr%C4%8Dela&letnik=2002&stevilka=%25&sort=1&nacin=1&Submit=Iskanje&search=>, 10. 1. 2014.

Spletni vir 13: CAJNKO JAVORNIK, Vita: Nasprotna smer: Lastništvo zaposlenim. *Finance*, 5. 12. 2007; <http://manager.finance.si/198258/Nasprotna-smer-lastni%C5%A1tvo-zaposlenim?cookieitem=1429197021>, 16. 4. 2015.

Spletni vir 14: Zadrugištvo, temelj razvoja socialnega podjetništva v Sloveniji in po svetu. *Slovenija Coop2012*, 2012; <http://fsp.si/wp-content/uploads/4.-Zadru%C5%BEni%C5%A1tvo-%E2%80%93-temelj-socialnega-podjetni%C5%A1tva-v-Sloveniji-in-EU.pdf>, 8. 2. 2015.

Spletni vir 15: BLATNIK, Erik: Odpuščeni delavci Novolesa odločeni tovarno spet postaviti na noge. *Planet Siol.net*, 17. 9. 2013; http://www.siol.net/novice/slovenija/2013/09/odpusceni_delavci_novolesa_odloceni_tovarno_spet_postaviti_na_noge.aspx, 12. 1. 2014.

Spletni vir 16: PUREBER, Tjaša: Rešitev za obupane delavce. *Žurnal24*, 15. 9. 2013; <http://www.zurnal24.si/resitev-za-obupane-delavce-clanek-205751>, 12. 2. 2015.

Spletni vir 17: Za oživitev propadlega Novolesa potrebujejo poročstvo države. *Dolenjski list*, 5. 7. 2013; http://www.dolenjskist.si/2013/07/05/100226/novice/dolenjska/Za_ozivitev_propadlega_Novolesa_potrebujejo_porocstvo_drzave/, 12. 1. 2014.

Spletni vir 18: Pišljariju za drobiž propadli Lesar. *Dnevnik*, 6. 12. 2013; <http://www.dnevnik.si/poslovni/novice/pisljarju-za-drobiz-propadli-lesar>, 12. 1. 2014.

Spletni vir 19: MOROZOV, Sebastjan: Zaposleni bi obudili proizvodnjo. *Dnevnik*, 18. 10. 2013; <http://www.dnevnik.si/poslovni/novice/zaposleni-bi-obudili-proizvodnjo>, 12. 1. 2014.

Spletni vir 20: Ideja o projektu oživitve proizvodnje Armala počasi ugaša. *Dnevnik*, 30. 11. 2013; <http://www.dnevnik.si/poslovni/novice/ideja-o-projektu-ozivitve-proizvodnje-armala-pocasi-ugasa>, 12. 1. 2014.

Spletni vir 21: POŽAR, Bojan: Požareport: Hitri polom novinarske zadruga, ki naj bi kupila mariborski Večer. *Demokracija*, 23. 10. 2013; <http://www.demokracija.si/v-fokusu/druba/24870-poareport-hitri-polom-novinarske-zadruga-ki-naj-bi-kupila-mariborski-veer>, 11. 1. 2014.

Spletni vir 22: MEKINA, Borut: Vrnitev samoupravljanja. *Mladina*, 18. 10. 2013; <http://www.mladina.si/149579/vrnitev-samoupravljanja/?cookieu=nok>, 11. 1. 2014.

Spletni vir 23: HRASTAR, Mateja: Zadruga, samoupravljanje v kapitalizmu. *Planet Siol.net*, 10. 11. 2013; http://www.siol.net/novice/slovenija/2013/11/zadruga_samoupravljanje.aspx, 8. 2. 2015.

Spletni vir 24: TRIGONA, Marie: Recuperated enterprises in Argentina: Reversing the logic of capitalism. *Americas Program*, 16. 3. 2006; <http://www.cipamericas.org/archives/1005>, 10. 1. 2014.

Spletni vir 25: TRIGONA, Marie: Argentine factory in the hands of the workers: FASINPAT a step closer to permanent worker control. *Upside Down World*, 26. 5. 2009; <http://upsidedownworld.org/main/argentina-archives-32/1875-argentine-factory-in-the-hands-of-the-workers-fasinpat-a-step-closer-to-permanent-worker-control->, 10. 2. 2015.

Spletni vir 26: SITRIN, Marina: Horizontalism. *Marina Sitrin dreaming the impossible*; http://marinasitrin.com/?page_id=108, 12. 2. 2015.

Spletni vir 27: GRAAN, Andrew: Transitology revisited, or how the trials of postsocialism forecast the precarity of neoliberal capitalism. *Anthropology News*; https://www.academia.edu/5009651/Transitology_Revisited_Or_How_the_Trials_of_Postsocialism_Forecast_the_Precarity_of_Neoliberal_Capitalism_http_www.anthropology-news.org_accessed_October_31_2013, 8. 2. 2015.

Spletni vir 28: STA / P. J.: V Mokronogu novo pohištveno podjetje M Tom. *24ur.com*, 1. 3. 2011; <http://www.24ur.com/novice/gospodarstvo/v-mokronogu-novo-pohistveno-podjetje-m-tom.html>, 10. 5. 2015.

Spletni vir 29: STANKOVIČ, Dragana: M Tom: Z odrekanjem zrasli iz pepela. *Dnevnik*, 24. 2. 2015; <https://www.dnevnik.si/1042707600/posel/novice/m-tom-z-odrekanjem-zrasli-iz-pepela>, 10. 5. 2015.

Vir

VST: *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2006.

Occupa, resiste y produce!: Workers' Factory Takeovers in Argentina and in Slovenia

Periods of financial crises are a catalyst of social and systemic failures, and may result in increased unemployment, precarization, weakened systems of social solidarity, appropriation of common property, expansion of the black market, corruption, etc. Irregularities in systems are the most palpable in times of crises, and induce us to reflect on the necessary corrections of the existing system, if not in its alteration. The most recent global financial and economic crisis has plunged people from the bottom of the social ladder to the edge of survival everywhere, including Argentina and Slovenia. After the breakdown of its financial market and the 2001 protests on December 19th and 20th, Argentina experienced a veritable outbreak of workers' factory takeovers and the establishment of workers cooperatives. Approximately a decade later, there were similar, albeit far less successful, attempts in Slovenia. The study analyzes and compares the experience in Argentina and in Slovenia. While Argentina saw a mass mobilization and revolt in the streets, followed by a radical rebellion in factories and by illegal occupation of factories, a typical feature of cooperatives in Slovenia is cooperation with the state, and even financial dependence on it. The struggle in Slovenia is largely of a bureaucratic nature and focuses on the collection of necessary funds for the recovery of a particular factory. It is merely a struggle of workers who have lost their employment after their factory went out of business. In Argentina, the revolt is much broader and frequently entails the participation of the wider community. Rather than merely those who are directly affected by the closing of the factory, the struggle in Argentina involves everybody.

The creation of cooperatives in Slovenia is still in its experimental phase, and none of the ruined companies have so far managed to form a cooperative that would yield positive results. Those who wish to establish new cooperatives are equally faced with obstacles. Legal form of cooperatives may sometimes be omitted from certain tenders, which is usually the result of insufficient recognition and negative attitudes toward cooperatives in Slovenia, where they are perceived as a remnant of socialism. It is highly likely that the former Yugoslav self-management socialism which, contrary to the self-management system in Argentina, was imposed from the highest levels, is (at least partly) responsible for this negative image. It is possible that as a result, workers' participation in a company's profits or employee share ownership are more positively valued in Slovenia as the cooperative system.

